

Ayasofya Hamamı planı

gibi Mimar Sinan'ın meydana getirdiği bu tür eserlerin en gösterişlisidir. Ayrıca İstanbul'un birçok sanat ve tarih anıtının topluca bulunduğu bir yerde Osmanlı devri Türk mimarisinin temsilcisi durumunda bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâî, *Tezkiretül'ebniye*, s. 6, 45, 125; E. Racyński, *Malerische Reise in einigen Provinzen des Osmanischen Reiches* (trc. F. H. von der Hagen), Breslau 1824, s. 40, lv. 22 (Fuhmann), lv. 23 (plan); H. Glück, *Die Baeder Konstantinopels*, Wien 1921, s. 83-90, 151; K. Ahmet Aru, *Türk Hamamları Etüdü*, İstanbul 1949, s. 89-94; R. Ekrem Koçu, "Ayasofya Hamamı", *İst.A*, III, 1477-1480.

SEMÂVİ EYİCE

AYASOFYA İMARETİ. Sultan I. Mahmud tarafından Ayasofya Camii'nde girişilen büyük tamir ve ek binalar yapımı sırasında inşa edilmiştir. Kitâbelerinden öğrenildiğine göre bina 1155'te (1742-43) tamamlanmıştır. Şem'dânîzâde Süleyman Efendi, eserinin 1155 yılına ait bölümünde, imaret inşaatına aynı yılın yazında başlanarak ancak Zilhicce ayında (Şubat 1743) tamamlandığını bildirir. Hammer ise 23 Zilkade 1155'te (19 Ocak 1743), çiçeklerle bezenmiş Ayasofya aşhâne-imaretinin bizzat padişah tarafından açılışının yapıldığını, bu vesileyle davetlilere ikramlarda bulunulduğu gibi vakıf mütevellisi ile mimarbaşı ve bina eminine de hil'atlar giydirildiğini yazmaktadır. Aşhâne-imaret ile müştemilâtından olan ambarın kitâbelerinden manzum olanları devrin şairlerinden Ni'metullah Efendi'nindir. Yazılar ise Dârüssaâde ağası, Hazineदार veya Moralı olarak diğerlerinden ayırt edilen Beşir Ağa'ya aittir. Böylece Sultan I. Mahmud Ayasofya'ya şadırvan, kütüphane, sıbyan mektebi ve bu aşhâne-imareti ilâve ettirmek suretiyle onun külliye durumuna girmesini sağlamıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında derlendiği tahmin edilen ve ramazanlarda okunan beki destanlarının "İmaret Faslı" başlığı altındaki kısmından İstanbul halkının bu hayır eserini çok beğen-

diği anlaşılmaktadır. On iki dörtlük halindeki destanda bina şu mısralarla anlatılır: ... // Kapısına eyle nazar / Üstünde var üç kubbeler / Ameller (ameleler ?) altın eylese / Yıldızlanıp gösterdi fer // Kapısı tahtası çınar / Sakfındaki nef-i nigâr / Gülşen-i Ayasofya'da / Açıldı yine nevbahar // Gûş eyledim sadâsını / Seyr eyledim edâsını / Nâzik bina eylemişler / Mütevellî odasını // Fukara doyar aşına / Var mı sözün nakkaşına / Altın ile her kapıda / Âyet yazılmış taşına / ... Fodla pişer fırınında / Nân-ı azîz tâliplere // ... // Tarihleri yazanı var / Eksik değil düzeni var / Matbahının hem içinde / Dörder kol-lu kazanı var // Görün üstat ne fendet-ti / Her yanın güzel bend etti / Bu imâret binâsını / Görenler hep pesend etti".

Destandan, imaretin bir mütevellî odası ile bir fırını olduğu öğrenildikten başka her gün çorba dağıtıldığı, perşembe günleri ise pilâv ile zerde verildiği, fukaraya hizmet eden "tatlı dilli" aşçıları olduğu da anlaşılmaktadır. İmaretlerin kapanmasına kadar faaliyette olduğu tahmin edilen bu müessese bir süre Vakıflar Başmüdürlüğü deposu olmuş, sonradan da kurşun levha hazırlama atölyesi haline getirilmiştir.

Ayasofya imaretine, caminin ihata duvarının Bâb-ı Hümayun köşesinde, yine aynı tarihte yapılmış barok üslûptaki muhteşem kapıdan geçiliyordu. Cami ile arasında bir avlu bulunan aşhâne-imaretin erzak ambarı olarak, caminin kuzeydoğu köşesindeki yivli minare dibinde olan ve yukarı kata çıkmaya yarayan rampanın giriş kısmı ile bunun yanında bulunan Bizans devrine ait yuvarlak bina kullanılmıştı. Hazine binası (skeuophylakion) diye adlandırılan yuvarlak binanın zemini oldukça yükseltilmiş, yeni bir kapı ile pencereler açılmış ve duvarına Dârüssaâde ağası Beşir Ağa'nın hattı ile mermer kitâbe konulmuştur. Bu ambarrın içinde ahşap bir kat yapıldıktan başka burada ağaçtan çok büyük bir erzak kantarı da bulunuyordu. 1979 yılında yapılan kazıda, binanın içindeki toprak tabakası temizlenerek eski tabana kadar inildiğinde, ahşap kat kirişleri ve kantar da ortadan kaldırılmıştır. Üzerinde yine Beşir Ağa hattı ile kitâbe bulunan aşhâne-imaretin esas binası caminin kuzeyinde dış çevre duvarına bitişik olarak uzanır. Batıdan itibaren kubbeli iki bölüm fodlahâne ve aşhânedir. Üç bölümü kubbelerle örtülü olarak doğuya doğru uzanan ince uzun mekân ise yemek yenilen yer (me'kel) olarak bilinir. Bu bö-

lümün önündeki ana girişinde sütunlara oturan üç bölümlü bir revak vardır. Aşhâne-imaret temiz bir işçilikle taş ve tuğla dizileri halinde inşa edilmiştir.

Türk sanat tarihinde Batı sanatının temsilcilerinin başladığı yıllarda yeni bir plan düzenine göre yapılan bu aşhâne-imaret bugüne kadar incelenmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

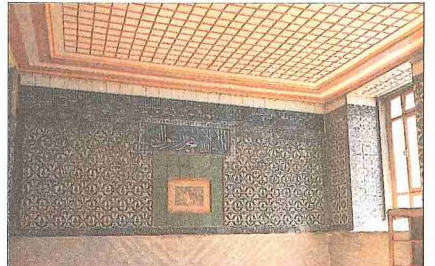
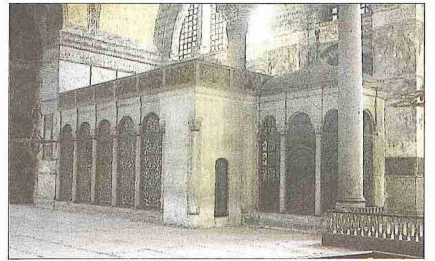
Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), I, 110; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, I, 5; *Ramazan-nâme* (nşr. Âmil Çelebioğlu), İstanbul, ts., s. 165-167; Hammer, *HEO*, XV, 53; a.mlf., *Constantinopolis und der Bosphoros*, Pesth 1822, s. XXV, nr. 17, s. XLVI-XLVII, nr. 17'de kitâbelerin asılları ve tercümelere vardır; Erdem Yücel, *Ayasofya Müzesi*, İstanbul 1986, s. 32; Azâde Akar, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *VD*, IX (1971), s. 286; Semavi Eyice, "İstanbul'da Sultan I. Mahmud Çeşmesi: Yok Olan Bir Sanat Eseri", *JTS* (1982), (1984), s. 119, rs. 16-19.

SEMÂVİ EYİCE

AYASOFYA KÜTÜPHANESİ. Ayasofya Camii içinde Sultan I. Mahmud tarafından kurulmuştur. Gerek mimarisi gerekse zengin koleksiyonu ve devrine göre geniş personel kadrosuyla dikkati çeker. Kütüphanenin vakfiyesi 1152 Şevvalinde (Ocak 1740) hazırlanmış (VGMA, Kasa, nr. 47) ve kitapların bir kısmı da aynı yılın Şaban ayında temin edilmişse de (TSMA, nr. D 1067) açılış merasimi ancak 24 Muharrem 1153 (21 Nisan 1740) tarihinde yapılabilmektedir. I. Mahmud'un da hazır bulunduğu bu merasimde Bu-hârî hatmedilip duası yapılmış, kütüp-

Ayasofya Kütüphanesi okuma salonunun dış ve iç görünüşü

hane muhaddis ve müfessirleri tarafından birer açılış dersi verilmiş ve Ayasofya vâizinin vazından sonra da dua edilmiştir. Açılış merasiminin ardından padişah kütüphane görevlilerine ihsanlar da bulunmuştur.

Ayasofya Kütüphanesi'nin açılışı halk arasında da akisler uyandırmıştır. Nitekim kütüphaneyle ilgili olarak yazılan bir destanda özellikle kütüphane yapısının tezeynatı üzerinde durulmuş ve herkesçe beğenildiği ifade edilmiştir. I. Mahmud, kütüphaneyi açılışından sonra da çeşitli vesilelerle ziyaret edip **hâfız-ı kütüb***lere, kütüphane hocalarına, mücellit ve **müstahfız***lara hediyeler vermiştir (TSMA, nr. D 1067, vr. 8^a, 16^a, 19^a).

Tarihçi Subhî Mehmed'in naklettiğine göre Ayasofya Kütüphanesi kurulduğu zaman 4000 eserden oluşan değerli bir koleksiyona sahip bulunuyordu. Bu koleksiyonun bir bölümü Hazîne-i Âmir'e'den gelen, bir diğer önemli bölümü de sadrazam, şeyhülislâm, Dârüssaâde ağasının ve diğer devlet adamlarının I. Mahmud'a hediye ettikleri kitaplardan meydana geliyordu. Kütüphaneye konulan kitapların büyük bir titizlikle hazırlanmış katalogunda I. Mahmud'un bu kütüphaneyi kurmasıyla ilgili bir giriş ve Harameyn müfettişinin, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin tasdik mühürleri vardır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, Katalog nr. 1). Ayasofya Kütüphanesi'nin daha sonraki yıllarda hazırlanmış kataloglarından bu kütüphanenin koleksiyonunun gayet dikkatli korunduğu anlaşılmaktadır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, Katalog, nr. 2-3). Ayasofya Kütüphanesi'nin Osmanlılar döneminde hazırlan-

mış dördü yazma, biri basma beş katalogu vardır.

Ayasofya Kütüphanesi diğer Osmanlı kütüphanelerine oranla oldukça geniş sayılabilecek bir personel kadrosuna sahipti. Bunlar altı **hâfız-ı kütüb**, bir mücellit, bir **kâtib-i kütüb*** ve tatbîki-i kütübden başka Buhârî okuyanların hangi sayfalara geldiklerini takip ve tesbit için iki noktacı, kütüphanenin temizliği ve korunmasıyla görevli iki **müstahfız**, iki bevvâb, üç ferrâş, bir mâni'u'n-nukûş, kütüphanenin tamiriyle görevli iki memur, bir kursuncu ve kütüphaneyi güzel kokması için buhurlayacak bir buhurdan ibaret olmak üzere yirmi iki kişi idi. Bu kütüphanede çalışan personele diğer kütüphane görevlilerine göre oldukça yüksek ücretler tayin edilmişti.

Ayasofya Kütüphanesi'nde, daha önce birkaç kütüphanede başlamış bulunan "kütüphanede öğretim" düzenli bir hale getirilmiştir. Kütüphaneye tayin edilen dersîâm, muhaddis ve şeyhülkurra haftanın belli günlerinde öğrencilere ders okutmaktaydılar. Bu derslere devam edecek öğrencilere de kütüphane vakfiyesinde belli bir ücret tayin edilmişti.

Ayasofya Kütüphanesi'ndeki kitaplar 1968 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

VGMA, *Defter*, nr. 87, s. 1-2; VGMA, Kasa, nr. 47; VGMA, nr. 638, s. 7; nr. 639, s. 62; TSMA, nr. D 1067, vr. 8^a, 16^a, 19^a; nr. E 1767; Subhî, *Târih*, İstanbul 1198, vr. 174^{a-b}-175^a; Muhtar Yahya Dağı, *İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mâni Katarları*, İstanbul 1948, s. 59-60; İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara 1988, bk. İndeks; Azâde Akar, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *VD*, IX (1971), s. 284-286; Nimet Bayraktar, "Yazma ve Basma Kütüphane Fihristleri", *TDA*, nr. 21 (1982), s. 131-144; Ahmet Küçükalfa, "Ayasofya Kütüphanesi", *İlgi*, sy. 37, İstanbul 1983, s. 16; Behçet Ünsal, "Türk-Vakıf İstanbul Kütüphanelerinin Mimarî Yöntemi", *VD*, XVIII (1984), s. 102; Mahmud Özlü, "Ayasofya Kütüphanesi", *İst. A*, III, 1482-1484.

İSMAİL E. ERÜNSAL

□ MİMARİ. Ayasofya Camii'nde büyük bir tamir ile bazı ek binalar yaptırarak burayı bir külliye haline getiren Sultan I. Mahmud tarafından vakfedilen Ayasofya Kütüphanesi, başlı başına bir bina olarak tasarlanmış olmakla birlikte, caminin güney tarafındaki iki payandanın arasına sıkıştırılmıştır. Türk kütüphane binalarında rutubeti önlemek gagesiyle yapının hava almasını temin

Ayasofya Kütüphanesi'nin, üzerinde müsennâ "Muhammed" yazısı olan askısı ile zarif maden işçiliğine bir örnek

için alt kısmının dahi boş bırakılması düşünüldürken burada böyle bir yer seçilmesi şaşırtıcıdır. Kütüphanenin girişi ve okuma odası caminin sağdaki sahnının içinde inşa edildiğinden, kitapların muhafaza edildiği müstakil binanın cami dışındaki bu payandaların arasına isabet ettiği düşünülebilir. Giriş ve okuma odası, beş kemerin oturduğu sütunlarla ayrı bir bölüm halinde inşa edilmiş ve barok üslûpta hârikulâde bir işçilikle dökmüş tunç şebekelerle cami hariminden ayrılmıştır. Daha geride ve kubbeli olan giriş holünün kemerleri ve kapısı da tunç şebekelidir. Doksan derecelik bir açıyla uzanan dar bir koridor, keminde besmele bulunan demir bir kapı vasıtasıyla kitapların korunduğu hazine bölümüne açılır. Kitap hazinesi, ince mermer sütunlarla ayrılmış iki bölüm halinde olup bunlardan ilki kubbeli, hafifçe yüksek seki halinde olan diğeri ise bir aynalı tonozla örtülüdür. Kubbeli bölümün ortasında sedef kakmalı, nakışlı ahşap kitap dolabı bulunmaktadır.

Ayasofya Kütüphanesi tunç şebekelerinin güzelliği kadar içindeki nakışlar ve duvarlarının bir kısmını kaplayan çinilerle de tanınmıştır. Ancak çiniler bina ile aynı zamanda yapılmış olmayıp XVI. yüzyıldan itibaren çeşitli üslûplarda imal edilmiş parçalardan meydana gelmektedir. Bu yüzden burası âdetâ Türk çini sanatının bir müzesi halindedir. Duvarlara yer yer devşirilmiş İznik, Kütahya, Tekfur Sarayı çinileri konulmuş, hatta aralarına tek tük de olsa İtalya Faenza çinileri sokuşturulmuştur. Eski çinilerin arasında bilhassa üzerinde bir servi motifi işlenmiş pano çok değerlidir. Kitap hazinesi bölümünde de duvarlardaki dolap aralarında çiniler vardır. Burada kubbe kasnağını saran celî - sülûs hatıyla

Ayasofya Kütüphanesi okuma salonundaki kitap dolabı

